

#06

LA CONSTRUCCIÓ DE LA IDENTITAT A PARTIR DE LA VIOLÈNCIA: EL *CORRIDO* DE JOAQUÍN *MURRIETA*

Sonia Barrios Tinoco

Universitat de Seattle

barrioss@seattleu.edu

Cita recomanada || BARRIOS TINOCO, Sonia (2012): "La construcció de la identitat a partir de la violència: el *corrido* de Joaquín Murrieta" [article en línia], 452°F. *Revista electrònica de teoria de la literatura i literatura comparada*, 6, 75-91, [Data de consulta: dd/mm/aa], <http://www.452f.com/pdf/numero06/06_452f-mono-sonia-barrios-tinoco-ca.pdf>

Il·lustració || Gabriella d'Alessandro

Traducció || Rafel Marco i Molina

Article || Rebut: 09/08/2011 | Apte Comitè Científic: 20/09/2011 | Publicat: 01/2012

Llicència || Llicència Reconeixement-No comercial-Sense obres derivades 3.0 de Creative Commons.

Resum || A partir de l'estudi del *Corrido de Joaquín Murrieta*, aquest article cerca d'evidenciar els mecanismes a través dels quals es creen ficcions identitàries i de capital simbòlic (Bourdieu) que tenen l'origen, en el nostre cas, en un moviment de resistència davant la violència i la imposició que exerceix una nació sobre una altra. A causa del conflicte entre Mèxic i els Estats Units (1846-1848) neix la llegenda de Joaquín Murrieta, que és per als primers un heroi i per als segons un bandit. Veurem com la història d'aquest personatge fou conjugada en diferents productes culturals i com ell fou convertit, i sobreviu encara en l'imaginari nacional, en una mena d'heroi justicier, representant no tan sols dels mexicans, sinó de diversos grups minoritaris oprimits.

Paraules clau || violència | ficcions identitàries | *corrido* | Joaquín Murrieta | productes culturals.

Abstract || Through the analysis of the *Corrido de Joaquín Murrieta*, this article studies the mechanisms through which identity fictions and symbolic capital (Bourdieu) are created. In this case the elements mentioned above have its origins in a resistance movement that reacts to the violence and imposition exercised by one nation upon another. The legend of Joaquín Murrieta was born after the conflict between Mexico and The United States (1846-1848). He is a hero for the Mexicans and a bandit for the latter. In this study we will trace the story of the character in its different variations in diverse cultural products and analyze how he became a hero avenger and is part of the national imaginary as a representative not only of the Mexicans but also of other minority and oppressed groups.

Keywords || violence | identity fictions | *corrido* | Joaquín Murrieta | cultural products.

*The corridos tell the tales
of life and death,
of tradition,
legends old and new, of joy,
of passion and sorrow
of the people—who I am.*
Rodolfo «Corky» Gonzales,
Yo soy Joaquín / I am Joaquín

NOTES

1 | En revisar les dades històriques sobre Joaquín Murrieta es pot constatar que hi ha una sèrie d'estudis que discuteixen no tan sols la veracitat dels esdeveniments que n'envolten la mort a mans del capità Love, sinó també els fets que es narren quant a la seva història. És difícil deslliurar el fet històric de la imaginació popular i és per això que parlem de la seva suposada mort, ja que n'existeixen versions enfrontades.

0. Introducció

Els símbols, els mites i les llegendes són creats i immortalitzats per la memòria i el verb dels que van relatant de poble en poble, i una generació rere l'altra, la vida i els fets dels personatges. Aquestes històries en minúscula viatgen de les boques d'uns a poblar la imaginació d'uns altres, que a la vegada, impressionats amb elles, les expliquen de nou i així es reprèn el procés infinites vegades fins que els contes arriben a llocs insospitats on continuen la peregrinació. Perpetuades en les ments dels qui les converteixen en el seu ofici, la repetició, la creació i la recreació d'aquestes històries de vides i fites, els trets dels grans herois, dels enemics, els poderosos i la resta de personatges són presentats al lliure albir de qui canta la història i conforme a la demanda popular en uns o altres determinats moments i en cert espai.

És així com neix i viatja el nom de Joaquín Murrieta, que, depenent del punt des del qual es contempli, és simultàniament sinònim d'heroi i de bandit rural premodern. Aquest miner va néixer a Sonora, Mèxic, aproximadament el 1829 i la seva suposada mort es registra el 1853¹. La història d'aquesta persona/personatge recorre un periple que va des del seu estat, ubicat al nord-oest de Mèxic, fronterer amb els Estats Units, fins a Califòrnia a l'inici de la dècada dels cinquanta del segle XIX, quan comença el fenomen de la febre d'or.

La figura de Murrieta sorgeix i es consolida a partir d'un conflicte bèl·lic entre nacions veïnes a causa del qual es produeix un xoc de codis culturals. Després de la guerra entre Mèxic i Estats Units (1846-1848), els mexicans que habitaven el que va passar a ser terra estatunidenca es van veure despallats de la ciutadania i dels drets. Enmig del caos que suposen el trasplantament d'una nació i la febre de l'or, pren importància la història de Murrieta. La seva fama ha estat plasmada des de llavors en innumbrables productes culturals. És el personatge principal d'obres de teatre, *corridos*, novel·les, poemes, pel·lícules, sèries de televisió, entre d'altres. Sospitem que l'ampli interès per Murrieta obeeix al reconeixement i a la identificació del col·lectiu mexicà amb la seva figura, com a símbol de resistència, i a la construcció de trets nacionals a partir dels valors positius que demostra.

En el nostre recorregut, és necessari que inicialment presentem uns apunts sobre el personatge i expliquem com entra en l'economia de símbols. Si prenem com a punt particular d'estudi el *corrido* que porta el seu nom, en aquest estudi establim les raons per les quals concebem Murrieta com un símbol de resistència cultural, examinem com s'hi va convertir i registrem els atributs comuns pels quals s'estableix empatia entre el poble mexicà i aquesta figura.

A continuació reflexionarem sobre els conceptes de llei i justícia, ja que és a partir d'aquesta dicotomia que inicialment es desenvolupen els processos d'identificació del poble rural mexicà de mitjans del segle XIX amb la figura de Murrieta; després que, una vegada signat l'acord de pau, es violessin alguns articles del tractat Guadalupe Hidalgo², que va posar fi a la guerra. Argumentem que el reconeixement identitari —que es verifica en el gust i l'àmplia demanda de productes culturals que tenen Murrieta com a protagonista— obeeix a les ànsies de l'oprimit (del col·lectiu rural mexicà en aquest cas) per rescabalar les seves ànsies de revenja i les seves ganes de veure el poderós sotmès, almenys en un pla simbòlic.

Finalment ens concentrarem en el *corrido*, on es fa evident que la violència genera més violència, ja que és a partir del maltracte inicial de l'estatunidenc vers el mexicà que es donen les circumstàncies perquè sorgeixi aquesta figura. És important que no perdem de vista el fet que aquesta violència es exposada en dos nivells: un de nacional i un altre d'individual. És a dir, en el *corrido* convergeixen, tant el reclam als Estats Units com a nació per la forma en què s'ensenyoreixen del sòl mexicà, com el toc d'atenció a l'individu estatunidenc que per ambició no respecta els drets aliens. L'ofensa nacional es concentra en el cas d'un individu, Joaquín Murrieta, que una vegada vexat reacciona amb la mateixa violència (o més gran) que l'oponent, i es converteix en representant del col·lectiu mexicà i d'altres grups minoritaris a la recerca de revenja i reivindicacions. En el *corrido* analitzarem tant l'arrel del conflicte com la construcció dels trets identitaris.

1. Qui era Joaquín? El context i la seva història dubtosa

Permítanme que les presente algunos de los más famosos caballeros del camino [salteadores], quienes tienen, sin duda alguna, tanto derecho de figurar en las páginas de la historia como los que se hacen famosos robando sin salirse de las reglas aceptadas por la sociedad.
Bancroft, citado por Leal, *Vida y aventuras del más célebre bandido sonoreense Joaquín Murrieta*

Quan es va convenir i signar el tractat Guadalupe Hidalgo, Califòrnia³

NOTES

2 | Els fets històrics que envolten la guerra entre Mèxic i Estats Units van tenir un impacte profund en el pervindre d'ambdós països. La confrontació es va iniciar quan, per les pretensions expansionistes d'Estats Units, aquests van fer una oferta a Texas perquè en formés part. El govern mexicà no reconeixia Texas com a república o estat independent, sinó com a part del seu territori i és per això que es va iniciar el conflicte. La situació econòmica de Mèxic en aquells temps era deplorable i sabien que no podrien seguir sostenint una guerra amb recursos tan escassos (o nuls) contra un adversari tan potent, i va ser llavors quan van començar les negociacions de pau, el resultat de les quals va ser el tractat Guadalupe Hidalgo, signat el 2 de febrer de 1848. Hi ha aspectes fonamentals del tractat que hem de considerar. Són un conjunt d'articles que atorguen el poder, la legitimitat i l'administració de justícia als Estats Units en el territori que pertanyia a Mèxic (el que avui són els estats de Califòrnia, Arizona, Nou Mèxic, Utah, Nevada i àrees de Colorado, Wyoming, Oklahoma i Kansas). S'ha de ressaltar que en els articles VIII i IX deia que els Estats Units es comprometien a honorar com a legítims els títols de propietat de terra que tinguessin els mexicans i se'ls garantia els drets de ciutadania. Aquests estatuts no van ser respectats de forma cabal i durant aquesta etapa de transició va ser molt dur per al mexicà ser víctima de racisme en la seva terra. En crebantar-se el tractat, no es van tenir en compte els drets dels mexicans, que van restar desamparats, sense una llei oficial que els reconegués i a la qual recórrer per exigir que se'ls respectés.

va esdevenir una superfície en què romanien les petjades d'una cultura mexicana que es pretenia esborrar, i s'hi escrivia a sobre un nou capítol d'història, però aquesta vegada amb uns pobladors que tenien una visió i una forma d'entendre i anomenar les coses del món completament distinta. El mexicà que va decidir seguir en aquestes terres, que en teoria —no així en la pràctica— seguien sent-li pròpies —però pertanyents a una altra nació—, quedava en suspens i havia d'adaptar-se a una nova cultura sense haver emigrat⁴. Els processos de demarcació d'aquesta nova frontera geogràfica, política, econòmica, social i cultural, van representar igualment separacions, trencaments de nuclis familiars, així com també traumes en la psique i el sentiment dels mexicans que van ser profundament oprimits «súbitamente “extranjerizados”, [viviendo] un proceso de colonización, sometidos a condiciones desventajosas, despojados de sus propiedades e inscritos en un régimen sociopolítico que los estereotipaba y discriminaba» (Valenzuela Arce, 2000: 28).

Pocs dies abans que se signés el tractat, es va descobrir or a l'àrea de Califòrnia (que es trobava sota l'ocupació militar estatunidenca), i així es va donar inici al període conegut com l'època de la febre de l'or. Homes i famílies de tots els racons del món es van traslladar a aquestes terres amb l'objectiu d'enriquir-se. Els nord-americans, que tot just s'havien apropiat d'aquell territori, aviat van idear un impost adreçat als extractors d'or estrangers per protegir-ne els seus. Era un període d'ajustaments i confusió. Aquí es confrontaven codis de dos països que, tot i que eren veïns o potser per això mateix, presentaven grans diferències, a més d'un ressentiment per part dels mexicans davant l'aire de superioritat estatunidenc. Si a això s'afegeix que concebien les lleis i la justícia des de perspectives diferents i que, a més, parlaven idiomes diferents, es pot entendre l'intens impacte que tot això va provocar i com es va produir un grau màxim d'incomunicació i de lluita pels drets. Un altre factor que entrava en joc és la noció de frontera, que no tan sols és geogràfica, palpable i identificable en el sòl i en l'idioma, sinó també intangible en termes de cultura, de valors i de formes de veure, entendre i viure la vida.

Enmig d'aquest escenari apareix un Joaquín (o cinc o més⁵), que comença a fer-se notori a partir de les notícies que parlaven d'un mexicà, lladre de cavalls i assassí de nord-americans que tenia aquest nom, sense cognom. Entre 1850 i 1853, com si tingués el do de la ubiqüitat, Joaquín comença a aparèixer alhora, cada vegada amb una visibilitat més palpable, als diaris de diverses localitats de Califòrnia, fent estralls en les possessions i vides dels nous amos d'aquell territori que havia estat sòl mexicà. El govern, indignat, crea una partida de *rangers* per capturar Joaquín, que ara tenia cinc cognoms diferents: Botellier, Carrillo, Murrieta, Ocomorenia y Valenzuela. Llavors, el sergent Love resulta que talla el cap d'un

NOTES

Per aquest motiu, que una persona es prengués la justícia pel seu compte era vist com un fet, potser no benvingut, però sí entès com un acte de justícia.

3 | Ja hem fet esment del fet que alguns quilòmetres del territori mexicà van passar a formar part dels Estats Units; tanmateix, parlem exclusivament de Califòrnia, ja que és allà on es desenvolupa i pren embranzida la història de Murrieta.

4 | Vegeu Andrés Reséndez Fuentes, 1997; Roger McGrath, 2003; David Thelen, 1999, entre d'altres.

5 | Segons els historiadors que es dediquen a estudiar l'estat de Califòrnia, Joaquín era un nom força comú entre els mexicans a mitjan segle XIX.

home, un Joaquín, i fa que alguns pagesos testifiquin que aquell era el cap del temible bandit Joaquín Murrieta, cognom en el qual s'havien condensat tots els crims de mexicans contra estatunidencs.

Abans de convertir-se en aquest heroi-bandit, segons les dades històriques que s'han pogut recopilar, existeix efectivament un Joaquín Murrieta que va néixer entre 1824 i 1832 a l'estat de Sonora, Mèxic⁶, que juntament amb la seva esposa es trasllada a Califòrnia per trobar-se amb el seu germà i així aventurar-se en el negoci de l'or. Eren homes honestos i dedicats al treball, però són atacats — amb el propòsit de fer-los fugir de les terres que ocupaven— pels nord-americans. Maltracten Joaquín i, davant seu mateix, maten el seu germà i abusen sexualment de la seva esposa, que també mor. Després d'aquests fets, Joaquín jura venjar-se contra tot estatunidenc que trobi en el seu camí. Com pel que sembla era un home carismàtic, és seguit per altres que havien passat per circumstàncies similars, i junts roben i maten, la qual cosa desperta la curiositat del mexicà i augmenta la fúria dels estatunidencs. I així comença la seva fama, d'allò més ambigua, de «bandit cruel» i venjador dels mexicans, un «heroi» que lluita per reivindicar els drets dels seus, alhora que fa palesa la malícia d'aquells que els vexen.

2. Parla un altre «altre»

*My former good friend, I would rather
do anything in the world than kill you,
but if you betray me, I will certainly do it.*
John Rolling Ridge,
*Vida y aventuras del más célebre
bandido sonorense Joaquín Murrieta*

Vida y aventuras del más célebre bandido sonorense Joaquín Murrieta, sus grandes proezas en California, escrit el 1854 per John Rolling Ridge, de nom cherokee Yellow Bird, i traduït a l'espanyol per Ireneo Paz⁷ el 1902, és el títol d'una biografia (o biografia novel·lada, com també se la considera) que referma la llegenda de Murrieta.

Publicada un any després de la mort del suposat bandit Murrieta, aquesta biografia, considerada la primera obra escrita per un indi cherokee, no va tenir gaire èxit, però més tard va ser plagiada i publicada de fulletó en un periòdic californià, i va ser aleshores quan va començar a tenir certa anomenada. Malgrat les declaracions de Ridge, no gaires van reconèixer-li l'autoria del text. A partir d'aquí comencen una sèrie de còpies i traduccions que canvien fins i tot la nacionalitat del personatge⁸. Ridge no era aliè a allò que ocorria amb els mexicans: pel fet de ser indi cherokee ja s'havia trobat els conflictes entre aquests dos mons⁹. El gest de l'indi cherokee de narrar la vida d'un mexicà al qual se'l menystenia per la seva

NOTES

6 | La biografia de Murrieta i els esdeveniments que l'envolten són fets en què generalment hi ha consens pel que fa a la seva vida, segons la documentació de Luis Leal que, en la introducció al text d'Ireneo Paz, presenta un extens estudi de les diverses versions de què es té notícia.

7 | És necessari destacar que Paz no es presenta com a traductor, sinó com a autor.

8 | Es va arribar fins i tot a dir que Murrieta era xilè; tanmateix, el *corrido* ho desmenteix obertament.

9 | El seu pare formava part d'una delegació encarregada de negociar els territoris de la nació *cherokee* amb els estatunidencs i va ser mort per un altre líder indígena que no estava d'acord amb la seva gestió. A causa d'això, ell i la seva família van haver d'emigrar. Un altre episodi important de la vida de Ridge és el que relata que una vegada li van robar uns cavalls i per venjar-se del lladre, el va matar. Es va veure obligat a fugir i va ser així com va arribar a Califòrnia. Com veiem, les circumstàncies de la vida d'aquest escriptor ens semblen raons més que suficients perquè es desenvolupin entre la història dels *cherokees* i la dels mexicans certs fils de concordança que permetin un procés d'identificació. En denunciar aquest procés a través de la vida de Murrieta també, potser, es demana una mica de justícia o d'un sentit de justícia que compartien ambdós grups.

raça a casa seva, es pot llegir com una protesta paral·lela per les desposseïments i el racisme que ell també va patir; en el relat, articula una doble reivindicació: la de l'indi que reclama i posa en qüestió la «llibertat i igualtat» proclamada pels estatunidencs a través d'un altre, un mexicà, que és el seu igual en l'opressió.

A partir d'aquesta estratègia, Murrieta es converteix en símbol de resistència no tan sols del poble mexicà, sinó també, de forma menys directa, és clar, de les minories que s'han vist arraconades i maltractades en el territori propi. Encara que des del punt de vista dels nord-americans d'aquella època, Joaquín era qualsevol mexicà, als quals encasellaven en l'estereotip de bandolers, drogos i bruts; al parer dels mexicans, a Murrieta «no se le consideraba como bandido, sino como el defensor de una cultura que estaba a punto de perderse» (Paz, 1999: 28), com en efecte es va perdre, en gran mesura, la dels indis de la nació cherokee.

3. Dos sistemes de llei i justícia en conflicte

*Equality is but a word—
the Treaty of Hidalgo has been broken
and is but another treacherous promise.
My land is lost
and stolen,
my culture has been raped*
Rodolfo «Corky» Gonzales,
Yo soy Joaquín, I Am Joaquín

Llei i justícia són conceptes que estan íntimament relacionats. La llei és un discurs creat per organitzar grups d'individus i garantir l'existència en harmonia d'aquells que s'hi adscriuen. La llei ordena i classifica, i serveix també per protegir la gent i impartir justícia. La llei necessita que algú la creï i, en ser creada, ella crea alhora, entre altres coses, marcs legals de conductes permissibles i acceptables, codis, normes i regulacions. Com explica Bourdieu, «legal discourse is a creative speech which brings into existence that which it utters» (1991: 42). Ens sembla que a això és necessari agregar que la llei no tan sols atorga existència a allò que anomena, sinó també a tot el que és oposat a allò creat. Mentre que per una banda s'estableixen les línies que estan sota la llei, d'altra, es construeix el mecanisme regulador que aplica una pena a les conductes que s'entén que en són fora. En certa manera, en atorgar-li existència a allò permisible, també se n'hi atorga a allò que no ho és, a allò que és fora. Tanmateix, aquest no és el cas de la justícia, aquest no és un discurs creat i creador. És més aviat un concepte que al·ludeix a l'equitat; una de les virtuts cardinals que confereix a cadascú el que li correspon.

«Justícia» forma part del vocabulari de la llei, però no sempre succeeix a la inversa. És a dir, quan algú demana justícia, no necessàriament la demana a la llei. Sí que és cert que una persona hi pot recórrer per exigir justícia, però aquesta no és l'única instància a què pot recórrer. Pot demanar, per exemple, justícia divina. Per obtenir justícia, un individu també pot pren-se-la pel seu compte, sense necessitat d'anar a demanar-la-hi a la llei, però en fer-ho sí que és susceptible de ser-hi sotmès, pot veure-s'hi jutjat i condemnat. Per això, ens preguntem, què li succeeix a un individu com Joaquín Murrieta davant la llei, quan està entre les lleis de dues nacions en conflicte, quan no existeix una única concepció o forma d'entendre i exercir justícia? La justícia es manifesta de diverses formes, no tan sols a través d'un edicte de llei. També es mostra i exerceix a través d'altres mecanismes que són propis a un codi oral rural en el qual les instàncies de la llei escrita no tenen tant de pes com el primer, i molt menys en el cas que estudiem, ja que com hem exposat, els mexicans que habitaven Califòrnia, pel poder de la paraula escrita en un document, van ser inscrits en contra de la seva voluntat en un sistema de lleis que no (re)coneixien. Ens trobem amb el xoc dels codis de justícia, de valors, entre nacions; es tracta de «la oralidad tradicional, esa que supone la ausencia del soporte escriturario, o al menos su carencia de relevancia y efectividad cultural en una sociedad dada, [que] está irremediabilmente asociada al “campo”, a lo rural, a localidades relativamente aisladas del tráfico civilizatorio» (Pacheco, 1995: 63), en lluita amb un saber que no concorda amb el propi i una llei forastera que desconeix. Una de les conseqüències del xoc d'aquests dos codis són productes culturals com el que estudiem:

Joaquín Murrieta —individu que es torna violent contra els veïns del nord— és entès des de dos angles divergents. D'una banda, per la llei oficial nord-americana és com un mal a eliminar perquè no la segueix o en crebanta els paràmetres establerts. D'altra banda, el pagès mexicà el veu com un home que, tot i que oscil·la entre els extrems de la bondat i la crueltat, segueix els codis de la cultura oral, és a dir, es venja quan se sent agreujat, pren la justícia pel seu compte. Per tant, es dona un procés d'identificació del poble mexicà —perquè comparteix amb Murrieta tant aquest codi oral com una vexació per part d'una altra nació— i ell es converteix en capital simbòlic, en icona de resistència cultural que es manifesta en diversos productes d'aquest tipus. En el corrido que estudiem, es refermen i s'exalten les virtuts de la identitat mexicana en contraposició a l'«orgullosos americano» (Corrido de Joaquín Murrieta).

Segons Bourdieu, el capital simbòlic consisteix en el «recognition, institutionalized or not, that [agents] receive from a group» (1991: 72). En aquest sentit, considerem la figura de Joaquín Murrieta com a capital simbòlic el poder i l'autoritat del qual tenen com a

base la identificació i reconeixement d'un grup o d'una nació amb ell mateix¹⁰. A més d'això últim, és element constitutiu en el procés de resistència cultural i aferma el sentit de pertinença perquè actua com una de les «construcciones colectivas de sentido que se apoyan en elementos simbólicos definitorios de la identidad grupal y funcionan como marcas que refuerzan la definición de los límites colectivos de adscripción» (Valenzuela Arce, 2000: 132).

4. El *corrido*

Poema que es canta, el *corrido* en principi servia com a mitjà de comunicació. Gràcies a les seves formes simples i a la seva brevetat, viatjava de poble en poble a través de la melodia i la guitarra del cantor de *corridos*. En un primer moment, recontaven històries del vell continent i després, transformant-ne l'estructura i el contingut, van servir per espargar les notícies i fets del context més proper. Va prendre molta embranzida durant el període que va des de la guerra d'independència fins a la revolució mexicana, en la qual va interpretar un paper predominant en ser el canal a través del qual corrien les notícies sobre els avenços contra el règim de Porfirio Díaz. Atès que la majoria eren il·lustrats i els periòdics i altres mitjans de difusió eren controlats, censurats o sancionats per l'Estat, la paraula, una vegada més fent gala de la seva fluïdesa, transitava per tots els racons del país narrant els esdeveniments.

A través del *corrido*, el mexicà exalta la seva pàtria, exposa l'anhel reivindicatiu i en subratlla la bravesa, la valentia, la gosadia.

It includes the Mexican's spirit of bravado, his exaggerated manliness or «machismo,» the supreme self-confidence in himself and his own ways [...]. It is as an expression of Mexican nationalism that the Mexican *corrido* is distinctive [...]. And while its attitudes are most typical of the Mexican Revolution, when all things foreign, specially all things North American, were looked upon with suspicion and everything Mexican was extolled, the Mexican sense of nationality did not spring overnight with Madero's taking of Ciudad Juárez. It was stirred into life by the war with the United States and the French invasion and developed slowly but steadily during the thirty years of Porfirio Díaz's rule, coming into flower with the Revolution. The Mexican *corrido* tradition, an expression of this sense of nationality, has much the same history (Paredes, 1963: 233).

Com veiem, la necessitat d'organitzar-se per enfrontar l'enemic és un fet que promou la unificació, la identificació del grup amb una sèrie de trets que els són comuns i els diferencien de qui se'ls imposa. Una de les vies per les quals això s'expressa, s'espargeix i es consolida és a través dels productes culturals.

El *corrido* que se li canta a Joaquín Murrieta posa l'èmfasi a distingir

NOTES

10 | És necessari recordar que una de les figures prominents dels productes culturals del moviment *chicano* és precisament Joaquín Murrieta, el nom del qual va prendre embranzida novament en la dècada dels seixanta del segle passat quan Rodolfo «Corky» Gonzales va publicar el poema *Yo soy Joaquín / I am Joaquín*. Al text hi ha una crida a recordar les vexacions que van sofrir els seus antecessors mexicans quan es va violar el tractat Guadalupe Hidalgo; es denuncia i refusa el domini econòmic i la imposició cultural del nord-americà; s'exhorta al reconeixement, a l'acceptació i al respecte d'aquesta cultura i identitat mixtes i se'n reclama la reivindicació dels drets civils. Un passatge especialment aclaridor pel que fa al racisme i als abusos comesos pels nord-americans contra els mexicans és el que transcrivim tot seguit: «I lengthen the line at the welfare door/ And fill the jails with crime./ These then are the rewards/ This society has/ For sons of chiefs/ And kings/ And bloody revolutionists./ Who gave a foreign people/ All their skills and ingenuity/ To pave the way with brains and blood/ For those hordes of gold-starved strangers./ Who/ Changed our language/ And plagiarized our deeds/ As feats of valor/ Of their own./ They frowned upon our way of life/ and took what they could use./ Our art, our literature, our music, they ignored—/ so they left the real things of value/ and grabbed at their own destruction/ by their greed and avarice./ They overlooked that cleansing fountain of/ nature and brotherhood/ which is Joaquín» (latinamericanstudies.org/latinos/Joaquin.htm).

els valors i les qualitats que separen el mexicà dels seus veïns del nord. El mexicà s'identifica amb la seva figura, fora de la llei nord-americana, enfrontada als abusos comesos pels estatunidencs contra ells. El procés de compenetració s'estableix entre el poble i aquestes figures ambigües; es construeix, diu Hall, «on the back of a recognition of some common origin or shared characteristics with another person or group, or with an ideal, and with the natural closure of solidarity and allegiance established on this foundation» (1996: 2).

Ara bé, el procés es dona en dues direccions i des d'angles diferents. D'una banda existeix la gent que es va identificar en aquell moment amb aquestes figures i, d'altra, també els autors que, a través de literatura oral o escrita i textos visuals, han perpetuat la presència dels herois-bandits com Murrieta en els productes que consumeixen les comunitats. Mentre que les persones s'hi identifiquen, els generadors de cultura creen

a fantasy of incorporation. Identification is, then, a process of articulation, a suturing, an over-determination not a subsumption [...]. Like all signifying practices [...] it entails discursive work, the binding and marking of symbolic boundaries, the production of «frontier effects». It requires what is left outside, its constitutive outside, to consolidate the process (Hall, 1996: 2-3).

Passarem a continuació a examinar com s'estableixen aquests vincles identitaris del mexicà i altres grups minoritaris i oprimits amb la figura de Joaquín Murrieta¹¹.

5. El corrido de Joaquín Murrieta

Existeixen diverses versions del *corrido de Joaquín Murrieta*; tanmateix, ens remetem a la més antiga que s'ha registrat en estudis acadèmics, que és la cantada pels germans Sánchez Linares i que data de 1934¹². En realitat, les variants que es poden verificar en les distintes interpretacions són mínimes i no afecten l'essència ni alteren gaire el contingut del text.

NOTES

11 | Les principals línies d'investigació sobre Joaquín Murrieta es basen essencialment en estudis d'orientació històrica que intenten traçar la trajectòria del personatge real, i en l'anàlisi de les còpies i successives traduccions que es van fer després que Ridge publicés la biografia (o biografia novel·lada) de Murrieta el 1854. Per a un estudi comprensiu del tema, vegeu la introducció de Luis Leal a *Vida y aventuras del célebre bandido sonorens Joaquín Murrieta, sus grandes proezas en California*, d'Ireneo Paz. En aquest mateix text, Leal s'estranya de la poca atenció que se li ha donat al *corrido* de Joaquín Murrieta en comparació de l'extensa bibliografia que es pot trobar pel que fa als punts esmentats i diu que, potser, això s'esdevé pel fet que molts crítics, com Simmons, ho considerin cançó i no *corrido*. De fet, els estudis que hem trobat sobre el *corrido de Murrieta* s'interessen més per demostrar-ne la qualitat que per l'anàlisi dels seus continguts.

12 | Fem la transcripció textual de la versió que presenta Luis Leal (1995).

<p>1 Yo no soy americano pero comprendo el inglés. Yo lo aprendí con mi hermano al derecho y al revés. A cualquier americano lo hago temblar a mis pies.</p> <p>2 Cuando apenas era un niño huérfano a mí me dejaron. Nadie me hizo ni un cariño, a mi hermano lo mataron, y a mi esposa Carmelita, cobardes la asesinaron.</p> <p>3 Yo me vine de Hermosillo en busca de oro y riqueza. Al indio pobre y sencillo lo defendí con fiereza. Y a buen precio los sherifes pagaban por mi cabeza.</p> <p>4 A los ricos avarientos, yo les quité su dinero. Con los humildes y pobres yo me quité mi sombrero. Ay, que leyes tan injustas fue llamarme bandolero.</p> <p>5 A Murrieta no le gusta, lo que hace no es desmentir. Vengo a vengar a mi esposa, y lo vuelvo a repetir, Carmelita tan hermosa, cómo la hicieron sufrir.</p> <p>6 Por cantinas me metí, castigando americanos. «Tú serás el capitán que mataste a mi hermano. Lo agarraste indefenso, orgullosos americanos.»</p>	<p>7 Mi carrera comenzó por una escena terrible. Cuando llegué a setecientos ya mi nombre era temible. Cuando llegué a mil doscientos ya mi nombre era terrible.</p> <p>8 Yo soy aquel que domina hasta leones africanos. Por eso salgo al camino a matar americanos. Ya no es otro mi destino ¡con cuidado, parroquianos!</p> <p>9 Las pistolas y las dagas son juguetes para mí. Balazos y puñaladas, carcajadas para mí. Ahora con medias cortadas ya se asustan por aquí.</p> <p>10 No soy chileno ni extraño en este suelo que piso. De México es California, porque Dios así lo quiso. Y en mi sarape cosida traigo mi fe de bautismo.</p> <p>11 Qué bonito es California con sus calles alineadas, donde paseaba Murrieta con su tropa bien formada, con su pistola repleta, y su montura plateada.</p> <p>12 Me he paseado en California por el año del cincuenta, Con mi montura plateada, y mi pistola repleta, Yo soy ese mexicano de nombre Joaquín Murrieta.</p>
---	---

Com ja hem assenyalat, el *corrido de Joaquín Murrieta* no se cenyeix als esquemes formals tradicionals. Inicialment, cal subratllar que la narració, llevat del primer vers de la cinquena estrofa i l'onzena estrofa sencera, és en primera persona. El personatge comença identificant-se per oposició a aquell que després ens assabentem

que n'és l'enemic. Ens diu que no és americà però que comprèn i s'expressa perfectament en anglès, i per tant pot comunicar-s'hi i aterrir-lo. Després, continua exposant bocins de la seva infantesa, però el que és realment important és que ens explica les raons per les quals l'americà és l'objecte de la seva venjança.

En haver estat deshonrada la seva esposa i mort el germà a mans d'«orgullosos» estatunidencs, decideix rentar-li l'honra matant tot aquell que sigui d'aquesta nacionalitat. Reclama: «Ay, qué leyes tan injustas/ fue llamarme bandolero». Una vegada més entren en conflicte dues formes d'entendre les lleis: per què anomenar-lo bandoler sense tenir en compte les circumstàncies per les quals actua així? A parer seu, ell castiga a qui l'ha vexat, i no tan sols a ell sinó al seu poble sencer, tant pel fet de cometre-hi actes violents sense raó justificada com pel fet d'haver-se apoderat del territori mexicà. Recordem que en el cant apel·la a una justícia o a una autoritat divina irrefutable quan diu: «De México es California,/ porque Dios así lo quiso».

Durant tot el *corrido* fa esment de la seva bondat amb els necessitats, de la seva disposició per defensar el desprotegit i de la seva feresa davant del ric gasiu. Fa gala d'homenia en dir que no té por, que domina les feres, que les armes que s'aixequen contra ell són una burla per a la seva valentia. D'aquesta manera exalta les virtuts de ser mexicà i construeix la imatge de l'estatunidenc, que seria tot el contrari a allò que ell representa.

En un moviment a la inversa, acaba el cant (després de justificar les raons del comportament violent amb els estatunidencs, de deixar clar que és un model de virtuts per a la resta i que és un home ben plantat) pronunciant en alt la seva nacionalitat i el seu nom. La posició en què es col·loquen aquests elements, el nom i el país d'origen, suggereixen, per contigüitat, que l'un és metonímic de l'altre. Així, el ser «ese mexicano/ de nombre Joaquín Murrieta» podria traduir-se en el fet que qualsevol mexicà presentés les mateixes característiques que aquest, el seu heroi; així com també podria significar que a través dels seus actes, tot mexicà que s'hagi sentit deshonrat veu complerta la venjança personal.

Sentir-se estranger a casa d'un mateix i sense lleis que el protegeixin (no l'emparava la pròpia, molt menys la forastera), el poble mexicà trasplantat es rescabala a través del cant a un home que si bé roba i mata, ho fa contra qui l'oprimeix.

Com el pagès mexicà no tenia moltes armes amb què defensar-se davant de la manca d'igualtat de la situació que vivia, proposem que s'entengui Murrieta com la figura a través de la qual el col·lectiu mexicà expressa resistència, perquè aquest imparteix justícia enfront

de l'opressor. En identificar-se amb aquest subjecte, fora d'una llei que ells no (re)coneixen però que se'ls imposa, el pagès veu, en certa forma, restaurada la seva dignitat i complerts els desitjos de revenja, almenys simbòlicament. No adduïm que sigui aquest un procés portat a terme de manera conscient i deliberada per part del col·lectiu mexicà (no tothom donava suport o ajudava per pròpia voluntat el bandit). Es tracta, més aviat, d'una idea de llibertat, de justícia, de viure sense amo i sense repressió, que es condensa en la imatge de Murrieta, i que els pagesos contemplaven amb entusiasme.

Una vegada més, no és que no se li condemnin els actes atroces, però sí que s'admira la bravura de Joaquín Murrieta perquè es capaç de netejar-se l'honra, la de la família, i per extensió la dels compatriotes i, com vam veure en el cas de Yellow Bird, també d'altres grups minoritaris que se sentien desplaçats per haver viscut circumstàncies anàlogues a la dels mexicans. El doctor Raymund Word, en el llibre *Mariana la Loca* (1970) observa que

[A]mong these descendants of the old Spanish families he [Murrieta] was something of a hero, and was admired for his bravery in revenging himself on his yankee oppressors. These californios might not, in theory, approve of his cattle theft, and still less did they approve of the murders that he and his gang committed, but they were generally willing to provide a fresh mount for any Mexican who seemed to be in a hurry to avoid his *gringo* pursuers without asking too many questions (en Leal, 1995: 29).

El personatge de Joaquín Murrieta en el *corrido* es construeix com un venjador, un justicier simbòlic que, a través del cant, posa de relleu les característiques d'abrivament i coratge del mexicà que es defensa l'honra. El fet que el públic no deixi d'apassionar-se per històries com la de Murrieta i segueixi demandant-ne una major producció podria explicar-se per un procés de memòria selectiva, com ho fa Slatta (1987), seguint Langers, segons el qual, malgrat que la realitat històrica dista molt d'allò que representa en les narratives sobre bandits, el col·lectiu rural els recorda com a herois venjadors. En aquest sentit també són il·lustratives les paraules de Hall, que aclareix que «identification is grounded in fantasy, in projection and idealization. Its objective is as likely to be the one that is hated as the one that is adored» (1996: 3). El cas de Joaquín Murrieta és complex i revelador, ja que les ficcions d'identitat es desencadenen en dues direccions oposades. D'una banda, per al poble mexicà, el personatge es converteix en una sort d'heroi venjador, representant digne de les qualitats del mexicà per la seva bondat, humilitat i respecte vers el pagès, el pobre, el treballador i les minories. D'altra banda, el nord-americà l'entén com un bandoler cruel i sanguinari, un home que roba i mata per no haver de treballar i perpetua així un estereotip de l'ésser mexicà.

Joaquín Murrieta, per als mexicans heroi, per als estatunidencs bandit, els torna als primers, a través del cant de les seves fites, una mica de la dignitat perduda durant tot el procés d'expropiació de les seves terres. No és fortuït que la figura de Joaquín Murrieta hagi estat presa i instaurada en el panteó de figures heroiques que conformen l'imaginari dels *chicanos*, com ho testimonia, per exemple, el poema *I am Joaquín* (1967) de Rodolfo «Corky» Gonzales. Els *chicanos* veuen en la figura de Murrieta un símbol de resistència davant de l'avenç i la imposició de la cultura dels Estats Units.

6. Acords finals

Els poetes creen, canten i difonen històries d'herois-bandits, en part, suggerim, perquè venen aquestes idees que són anhelades pel gust popular. L'admiració a aquestes figures es produeix perquè gosen d'exercir la venjança pel seu compte, seguint els codis que els són inherents i consonants amb la seva forma tradicional de vida, que ara, amb l'arribada d'una cultura que la colonitza, es veu amenaçada, desplaçada, és tractada com a inferior o salvatge i ha de subsumir-se a una altra llei. Vist com un criminal per les autoritats, el fora d'«aquesta» llei forastera és concebut pel pagès com un valent. A través d'ell, de la figura i de la seva representació, el col·lectiu rural es rescabala simbòlicament davant de la injustícia.

El que hem volgut posar de manifest en aquest estudi és la qualitat i la càrrega de capital simbòlic que es condensa en personatges violents com Murrieta, que són representats en formes orals com el *corrido*. Els processos d'identificació que s'estableixen a partir dels personatges reals dels que sorgeixen els tipus que es narren, entre el productor de cultura, els seus productes i el consumidor, són un cicle incessant de reconeixement i reproducció que es constitueix com la base del poder simbòlic d'aquesta figura a través de la qual el col·lectiu mexicà en defineix la identitat de grup en contraposició a una força, un poder i una cultura aliena.

Si el producte cultural i els seus personatges no són emparats pel reconeixement d'un grup, per l'encant i l'inclinació d'un públic, seria impossible que entressin a formar-ne part de l'economia de símbols, dels imaginaris nacionals.

En el cas de Joaquín Murrieta l'operació es dona també per una forma de vida que no tornarà i, de manera més concreta, per la pèrdua d'un espai físic en què s'instaura una nova cultura, distant de la pròpia. Tanmateix, el sentiment de resistència es manifesta simbòlicament a través de la invenció i el cant a una figura que es mostra davant del món com un home que no deixa que li violin

els drets sense que se'n paguin les conseqüències. Així, el poble mexicà li canta a algú que a parer seu és un heroi i els enforteix la identitat nacional enfront de la violenta imposició dels Estats Units. En aquesta instància, el *corrido de Joaquín Murrieta* funciona com a actor, testimoni i evidència de resistència simbòlica enfront de transgressions palpables i com a generador d'una figura amb la qual s'estableixen processos de reconeixement que refermen trets de la identitat.

Bibliografía

- BIRKBECK, C. (1991): «Latin American Banditry as Peasant Resistance: A Dead-End Trail?», *Latin American Research Review*, vol. XXVI, nº 1, 156-160.
- BOURDIEU, P. (1993): *The Field of Cultural Production*, UK: Columbia University Press.
- BOURDIEU, P. y THOMPSON, J.B. (1991): *Language and Symbolic Power*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- BOURDIEU, P. y WACQUANT, L. (1992): *An Invitation to Reflexive Sociology*, Chicago: University of Chicago Press.
- FLORES, R. R. (1992): «The Corrido and the Emergence of Texas-Mexican Social Identity», *The Journal of American Folklore*, vol. CV, nº 416, 166-182.
- FUENTES RESÉNDEZ, A. (1997): «Guerra e Identidad Nacional», *Historia Mexicana*, vol. XLVII, nº 2, 411-439.
- GONZALES, R. *Corky* (1967): *I Am Joaquín*, Denver, Colo.: Crusade for Justice.
- GUTMANN, M. C. (1993): «Rituals of Resistance: A Critique of the Theory of Everyday Forms of Resistance», *Latin American Perspectives*, vol. XX, nº 2, 74-92.
- HALL, S. (1996): «Introduction: Who Needs "Identity"?», Hall, S. y Du Gay, P. (eds.), *Questions of Cultural Identity*, London: Sage Publications, 1-17.
- HANSEN, T. L. (1959): «Corridos in Southern California [Concluded]», *Western Folklore*, vol. XVIII, nº 4, 295-315.
- HOBSBAWM, E. J. (1981): *Bandits*, New York: Pantheon Books.
- JOSEPH, G. M. (1990): «On the Trail of Latin American Bandits: A Reexamination of Peasant Resistance», *Latin American Research Review*, vol. XXV, nº 3, 7-53.
- LEAL, L. (1995): «El Corrido de Joaquín Murrieta: origen y difusión», *Mexican Studies / Estudios Mexicanos*, vol. XI, nº 1, 1-23.
- LIMÓN, J. E. (1992): *Mexican Ballads, Chicano Poems, History and Influence in Mexican-American Social Poetry*, Berkeley: University of California Press.
- McDOWELL, J. H. (1972): «The Mexican Corrido: Formula and Theme in a Ballad Tradition», *The Journal of American Folklore*, vol. LXXXV, nº 337, 205-220.
- McGRATH, R. D. (2003): «A Violent Birth: Disorder, Crime, and Law Enforcement, 1849-1890», *California History*, vol. LXXXI, nº 3-4, 27-73.
- MENDOZA, V. T. (2004): *El Corrido Mexicano*, México: Fondo De Cultura Económica USA.
- MONSIVAIS, C. (1978): «Notas sobre cultura popular en México», *Latin American Perspectives*, vol. V, nº 1, 98-118.
- ORTIZ VIDALES, S. (1949): *Los bandidos en la literatura mexicana*, México: Editorial Tehutle.
- PACHECO, C. (1995): «Sobre la construcción de lo rural y lo oral en la literatura hispanoamericana», *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana*, vol. XXI, nº 42, 57-71.
- PAREDES, A. (1958): «*With His Pistol in His Hand*»: *A Border Ballad and its Hero*, Austin: University of Texas Press.
- PAREDES, A. (1963): «The Ancestry of Mexico's Corridos: A Matter of Definitions», *The Journal of American Folklore*, vol. LXXVI, nº 301, 231-235.
- PAZ, I. y LEAL, L. (1999): *Vida y aventuras del más célebre bandido sonoreño Joaquín Murrieta: sus grandes proezas en California*, Houston: Arte Público Press.
- RAMÍREZ-BARRADAS, H. F. (2000): «La transformación de un héroe de corrido a través del tiempo», *Hispania*, vol. LXXXIII, nº 2, 189-197.
- SIMMONS, M. E. (1963): «The Ancestry of Mexico's Corridos», *The Journal of American Folklore*, vol. LXXVI, nº 299, 1-15.
- SLATTA, R. W. (ed.) (1987): *Bandidos : The Varieties of Latin American Banditry*, New York: Greenwood Press.

- THELEN, D. (1999): «Rethinking History and the Nation-State: Mexico and the United States», *The Journal of American History*, vol. LXXXVI, nº 2, 438-452.
- VANDERWOOD, P. J. (1970): «Genesis of the Rurales: Mexico's Early Struggle for Public Security», *The Hispanic American Historical Review*, vol. L, nº 2, 323-44.
- VANDERWOOD, P. J. (1972): «Los Rurales: producto de una necesidad social», *Historia Mexicana*, vol. XXII, nº 1, 34-51.
- VANDERWOOD, P. J. (1984): «El bandidaje en el siglo XIX: una forma de subsistir», *Historia Mexicana*, vol. XXXIV, nº 1, 41-75.
- VALENZUELA ARCE, J. M. (2000): «Al otro lado de la línea: representaciones socioculturales en las narrativas sobre la frontera México-Estados Unidos», *Revista Mexicana de Sociología*, vol. LVII, nº 2, 125-149.